

УДК 343.1-052-049.5

КАЧМАР Б.М.

ЩОДО ПІДСТАВ УЖИТТЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ОБСТАВИН, ЯКІ ВРАХОВУЮТЬСЯ ПРИ ЦЬОМУ

Статтю присвячено аналізу підстав застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також обставин, що враховуються при цьому. Надається авторська редакція відповідної статті Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні».

Ключові слова: підстава, застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Статья посвящена анализу оснований применения мер обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном производстве, а также обстоятельств, которые учитываются при этом. Предоставляется авторская редакция соответствующей статьи Закона Украины «Об обеспечении безопасности лиц, принимающих участие в уголовном производстве».

Ключевые слова: основание, применения мер обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном производстве.

The Article is concerned with base of analysis of application of safety precautions of parties to criminal proceeding and also facts and circumstances which will be taken into consideration provided however. The author's edition of relevant article of The Law of Ukraine "About safety precautions of parties to criminal proceeding".

Key words: grounds, application of safety precautions of parties to criminal proceeding.

Вступ. Досягнення завдань кримінального судочинства багато в чому залежить від достовірності й повноти показань, отриманих від учасників кримінального провадження. Це не в останню чергу досягається завдяки застосуванню за наявності для того підстав заходів забезпечення безпеки до осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою статті є науковий аналіз підстав застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також обставин, що враховуються при цьому; перевірка відповідності їх змісту реаліям практики, надання рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства в цій частині.

Результати дослідження. У загальному вигляді під юридичною підставою розуміють сукупність передбачених нормами права обставин, умов, фактів, що є передумовою настання юридичних наслідків. Відповідно до ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон), підставою застосування заходів забезпечення безпеки є дані, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу та майну осіб, зазначених у ст. 2 Закону.

Оцінюючи окреслену нормативну конструкцію, можемо констатувати, що її змістове наповнення неповною мірою відповідає реаліям практики. Насамперед наголошення законодавцем на тому факті, що вжиття заходів безпеки може мати місце лише за наявності «реальності загрози» благам особи, спонукає до висновку про те, що постановлення відповідного рішення можливе тільки за умови, що на момент його прийняття вже існують певні конкретні дані про зазіхання на життя, житло, майно або здоров'я особи. Разом із тим, як свідчить узагальнення практики, часто загроза життю, майну, законним інтересам особи має потенційний (вірогідний) характер. Наприклад, у разі розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення, що вчинене організованою злочинною групою, члени якої застосовували фізичне й психічне насильство до людей; наявність у кримінальному провадженні лише одного свідка, який безпосередньо сприймав подію кримінального правопорушення та може реально відтворити картину вчиненого; один із підозрюваних, на відміну від інших, погодився співпрацювати зі слідчим, прокурором з метою викриття злочину; особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за незаконний вплив на учасників криміналь-

ного провадження або до неї застосовувалися заходи забезпечення кримінального провадження з метою перешкодження неправомірному тиску на суб'єктів кримінального процесу тощо.

Як наслідок, неконкретність положень Закону щодо підстав застосування заходів безпеки є передумовою неоднакової судової практики. Так, ухвалою Комінтернівського районного суду м. Харкова суд відмовив у задоволенні клопотання про застосування заходів безпеки, мотивуючи це тим, що із заяви обвинуваченого вбачається, що йому погрожували лише на початку досудового розслідування, а на час розгляду клопотання загрози на його адресу не надходять [1]; Харківський районний суд Харківської області під час вирішення питання щодо наявності реальної загрози потерпілому як підстави вжиття заходів забезпечення його безпеки зазначив, що саме по собі посилення потерпілого та його представника на наявність загрози його життю і здоров'ю, тобто грубої, зухвалої обіцянки заподіяти якимсь зло, неприємності, погрожування, нахвалання або можливості чи неминучості виникнення чогось небезпечного, прикрого, що є на рівні уявлень, коли певною мірою вони можуть прогнозувати дії обвинуваченого щодо заподіяння шкоди життю і здоров'ю або перешкодження розгляду справи в суді, не є безсумнівним підтвердженням реальної загрози такої шкоди. Суд під час оцінювання реальності загрози, її справжнього існування і ступеня небезпеки враховує також реальні дії обвинуваченого, пов'язані з погрозами, попередженнями, вимогами до певної поведінки [2]; суддя того ж суду в іншій справі, відмовляючи в задоволенні відповідного клопотання, підкреслив, що потерпілий ні у своїй заяві, ні в судовому засіданні не надав суду фактів, які б свідчили про реальну загрозу його життю і здоров'ю. Навіть сам той факт, що така заява подана потерпілим безпосередньо у відкритому судовому засіданні, в якому присутня сама особа, на яку потерпілий посиляється як на джерело небезпеки, свідчить про те, що потерпілий не вважає небезпечним розголошення відомостей щодо порядку забезпечення його безпеки, байдуже ставиться до збереження таємниці факту забезпечення заходів безпеки й подав таку заяву без достатніх на те підстав, а тому суд вважає необхідним відмовити потерпілому в задоволенні поданого клопотання [3].

В іншому випадку суд урахував потенційність загрози, зазначивши, що потерпілий мав значний авторитет серед осіб із кримінальним минулим і його вбивство має резонансний характер. Це може свідчити про обгрунтовану підозру щодо наявності загрози для життя і здоров'ю підсудних в умовах тримання останніх під вартою, а отже, викладені обставини вказують на наявність достатніх підстав для застосування до них заходів безпеки, передбачених ст. ст. 16, 19 Закону [4].

На нашу думку, окреслена в Законі мета застосування заходів забезпечення безпеки до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, свідчить про те, що відповідні заходи повинні мати превентивний характер, попередньо, а не по факту бути реальною перепорою протиправному посяганню на блага учасників кримінального провадження, створювати необхідні умови для належного відправлення правосуддя. Висловлена нами теза підтримується багатьма юристами, а також впливає з аналізу міжнародних нормативно-правових актів.

Наприклад, Л.В. Брусніцин зазначає, що заходи безпеки повинні застосовуватися за наявності достатніх підстав уважати можливість посткримінального впливу на осіб, які діють в інтересах правосуддя. При цьому правомочний суб'єкт за наявності відповідних підстав повинен прийняти рішення про здійснення заходів безпеки незалежно від того, заявлено клопотання про захист чи ні [5, с. 445]. На думку Н.С. Карпова та О.І. Габро, «поняття «реальна» загроза передбачає собою певні матеріальні наслідки для особи, але таке визначення підстав вжиття заходів безпеки унеможливило превентивний аспект цієї категорії, а також випадки, коли для впливу на свідка або потерпілого використовуються засоби психологічного впливу, що може виявитись у завуальованій формі: мовчазне слідування за особою, тривале перебування людей неприємної зовнішності біля будинку, в якому мешкає свідок або потерпілий, підкидання під двері квартири або будинку трупів тварин або малюнків такого змісту, створення в колективі атмосфери ігнорування особи тощо. Такі форми впливу не містять у собі реальної загрози життю, здоров'ю, житлу й майну особи, але спрямовані на досягнення необхідної і бажаної мети – схилити особу до відмови сприяти правосуддю. До того ж заходи безпеки мають бути застосовані не лише за наявності реальної загрози, а й для попередження виникнення такої загрози. Таким чином, вплив зацікавлених осіб на свідків, потерпілих та інших учасників кримінального судочинства спрямований не лише на заподіяння останнім шкоди у будь-якому виді, а ґрунтується на досягненні головної мети – схилити їх до відмови давати показання або іншим чином сприяти правосуддю, припинити сприяння правосуддю або помститися за вже здійснене сприяння. Тобто вплив може бути виражений у різних формах: і протиправних, і таких, які не містять у собі протиправності, вплив може бути виражений як прямо, так і завуальовано, але головним чинником виступає мета, з якою він здійснюється» [6, с. 262–263]. М.В. Гузела вважає, що оперування терміном «реальна загроза» нерідко призводить до зволікання із застосуванням заходів безпеки в умовах, коли існує реальна загроза життю свідків. У деяких випадках загроза з'явиться лише тоді, коли свідок надасть показання й вони стануть відомі заінтересованим особам. Отже, забезпечення конфіденційності про особу можна розглядати як запобіжний захід, ужиття якого може бути доцільним із самого початку розслідування справ [7, с. 408].

Міжнародно-правові акти у сфері забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, також орієнтують законодавців і правозастосовників на врахування потенційної (імовірної) загрози учасникам кримінального провадження, які сприяють здійсненню правосуддя. Зокрема, Рекомендація № R (97) 13 КМРЄ державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту розкриває поняття «залякування» як будь-які прямі, опосередковані або потенційні погрози свідку, що можуть призвести до втручання в здійснення цим свідком його обов'язку вільно давати свідчення без будь-якого й жодного впливу. Це включає залякування внаслідок самого лише існування злочинної організації, сумнозвісної своїм насильством і мстивістю, або в результаті того, що свідок належить до закритої суспільної групи, перебуває в ній у уразливому становищі [8]; п. 16 Рекомендації № R (85) 11 КМРЄ державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу визначає, що коли це видається доцільним і особливо, коли йдеться про боротьбу з організованою злочинністю, потерпілому та його сім'ї має забезпечуватись ефективний захист від залякувань і можливої помсти злочинця [9].

Можна й надалі продовжувати посилається на міжнародно-правові акти у сфері забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Разом із тим це є недоцільним, оскільки закріплені в них положення стосовно підстав застосування відповідних заходів є уніфікованими та наголошують саме на своєчасності їх застосування, що є визначальним фактором їх ефективності.

Поступово рухаючись до вирішення поставленого на початку статті завдання, вважаємо за доцільне констатувати, що визначення в Законі лише підстав застосування відповідних заходів не дає відповіді на інші ключові питання, а саме: які саме заходи потрібно застосовувати, в якому обсязі, на який строк, як знайти розумний баланс між потребою в застосуванні заходів безпеки в кримінальному провадженні та положеннями, що визначають принцип безпосередності кримінального процесу, правом особи на відкритий розгляд її справи, правом кожного обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, правом вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення тощо.

Відповідь на окреслені питання спробуємо отримати з урахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який має суттєві напрацювання із цієї проблеми. Відразу застережемо, що такий підхід обрано не випадково. Це пов'язано з тим, що практика застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, не набула достатньої сталості в Україні, лише формується, а тому не може бути орієнтиром у вирішенні поставленого питання. Крім того, за останній час усе більш суттєвим стає вплив рішень ЄСПЛ на судочинство України з погляду як змісту прийнятих національними судами рішень, так і підходів суду до вирішення окремих процесуальних питань.

На початку варто зазначити, що ЄСПЛ розглядає скарги заявників на порушення їхнього права на відкритий судовий розгляд, на відсутність можливості сторони захисту безпосереднього допиту свідків (анонімних свідків) унаслідок застосування до них тих чи інших заходів безпеки крізь призму положень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), відповідно до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса та публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси непохлибності або захист приватного життя сторін чи (тією мірою, що визнана судом суворо необхідною) коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Синтезуючи правові позиції ЄСПЛ, зокрема, у справах: «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів», «Белашев проти Російської Федерації», «Б. і П. проти Сполученого Королівства», «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства», «Ріпан проти Австрії», «Шагін проти України», «Костовський проти Нідерландів», «Дорсон проти Нідерландів», «Корнев і Карпенко проти України – і трансформації їх у критерії (правила) оцінювання судом співмірності застосування заходів безпеки в кримінальному провадженні та прав, законних інтересів сторін кримінального провадження, потерпілого в процесі, зазначимо таке:

1. Суд має оцінити наявність балансу між необхідністю й доцільністю застосування до особи заходів безпеки в кримінальному провадженні, які обмежують права обвинуваченого, та безпосередньо цим правом і законним інтересом обвинуваченого. Невигідні умови, що створюються для сторони захисту, мають урівноважуватися застосуванням судовими органами спеціальних процедур.
2. Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення не може бути беззаперечною підставою застосування заходів безпеки, а має обов'язково розглядатися поряд з іншими обставинами, що дають право застосувати відповідні заходи до особи в кримінальному процесі.
3. Рішення про застосування заходів безпеки, що обмежують права обвинуваченого, мають бути обов'язково обґрунтовані та мотивовані (підтверджені доказами).

4. Необхідність продовження існування заходів безпеки має перевірятися протягом усього судочинства, вони мають бути обмежені або скасовані, коли відпала потреба в них.

5. У кожному конкретному випадку потрібно вжити таких заходів безпеки, які б найменшою мірою утискали інтереси учасників кримінального провадження.

Убачається, що всі критерії оцінювання ЄСПЛ правомірності, доцільності, співмірності застосування заходів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні, умов та обставин їх обрання мають знайти своє закріплення в Законі. У зв'язку з цим, узагальнюючи розглянуті в статті проблеми теоретичного і практичного характеру, практику національних судів і ЄСПЛ, вважаємо за доцільне запропонувати власне бачення конструкції ст. 20 Закону.

«Стаття 20. Підстави і приводи для вжиття заходів забезпечення безпеки. Обставини, що враховуються при застосуванні заходів забезпечення безпеки

1. Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, зазначених у ст. 2 цього Закону, є будь-які дані, що свідчать про наявність або ймовірність загрози їхньому життю, здоров'ю, майну або законним інтересам.

2. Під час вирішення питання про вжиття заходів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні, крім наявності підстав, зазначених у частині першій цієї статті, орган чи особа, яка приймає відповідне рішення, зобов'язані оцінити в сукупності всі обставини, у тому числі такі:

а) вагомість даних, що свідчать про загрозу життю, здоров'ю, майну або законним інтересам особи;

б) ступінь загрози життю, здоров'ю, майну або законним інтересам особи;

в) характер кримінального правопорушення (ступінь тяжкості кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета, способи і стадії вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, характер і ступінь тяжкості наслідків тощо);

г) дані про особу, яка потребує забезпечення безпеки (психічний і психологічний стан особи; її зв'язок з обвинуваченим, потерпілим; соціальні зв'язки, довіра до неї, репутація);

д) істотність показань або інших дій особи для всебічного та повного дослідження обставин кримінального правопорушення;

е) суттєвість значення для підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників кримінального провадження безпосереднього допиту особи, щодо якої вирішується питання про застосування заходів безпеки;

є) інші обставини, які можуть мати значення для прийняття обґрунтованого рішення (хто здійснює тиск на особу; якими способами намагаються впливати на особу; на якому етапі судочинства вирішується питання про вжиття заходів безпеки тощо).

3. Приводом для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, членів їхніх сімей і близьких може бути:

а) заява особи, зазначеної в ст. 2 цього Закону;

б) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, майну або законним інтересам зазначених осіб;

в) звернення керівника відповідного державного органу».

Висновки. Існування в законодавстві ст. 20 Закону в авторській редакції, наданій нами, дасть змогу органам та особам, на яких покладено обов'язок забезпечувати безпеку учасників кримінального провадження, більш ґрунтовно підходити до прийняття рішення про застосування заходів безпеки, визначення їх характеру, тривалості тощо.

Список використаних джерел:

1. Ухвала Комінтернівського районного суду м. Харкова від 23.06.2015, справа № 641/3434/15-к, ЄДРСР № 45801489 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45801489>.

2. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 03.03.2016, справа № 635/1118/16-к, ЄДРСР № 56270060 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56270060>.

3. Ухвала Харківського районного суду Харківської області від 24.07.2015, справа № 635/3342/15-к, ЄДРСР № 47323496 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47323496>.

4. Ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 19.06.2015, справа № 1-2/11, ЄДРСР № 45652167 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45652167>.

5. Брусницын Л.В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.В. Брусницын, Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка при Генеральной прокуратуре Российской Федерации. – М., 2002. – 520 с.

6. Карпов Н.С. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві за законодавством України / Н.С. Карпов, О.І. Габро // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 17. – С. 254–266.

7. Гузела М. До проблеми про захист свідків та потерпілих за законодавством України / М. Гузела // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіональної науково-практичної конференції / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2006. – С. 407–409.

8. Рекомендація № R (97) 13 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту від 10 вересня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/Рекомендація%20№%20R%20\(9\)%2013.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/Рекомендація%20№%20R%20(9)%2013.pdf).

9. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу від 28 червня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

УДК 343.1

КЛИМЕНКО Д.С.

ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДОВОЇ КАРТИНИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я З МЕТОЮ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНО-ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ

Досліджено слідову картину злочинів проти життя та здоров'я з метою встановлення інформації про особу злочинця. Проаналізовано їх виявлення, встановлено причинні зв'язки, що дозволяє побудувати картину події, сформувані уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення.

Ключові слова: сліди злочину, інформаційне відображення події злочину, криміналістична інформація, дослідження матеріальних та ідеальних слідів злочину.

Исследована следовая картина преступлений против жизни и здоровья с целью установления информации о личности преступника. Проанализировано их выявление, установлены причинные связи, что позволяет построить картину события, сформировать мнимые или действительные модели преступления, механизм его совершения.

Ключевые слова: следы преступления, информационное отражение события преступления, криминалистическая информация, исследование материальных и идеальных следов преступления.

Investigated the crimes against life and health to determine information about the offender. The analysis of the identification, analysis, establishing causal relationships can build a picture of events, create imaginary or real model offense, committing mechanism.

Key words: evidence of a crime, crime mapping information, forensic information, research material and ideal traces of the crime.

Вступ. Криміналістична характеристика злочинів розглядається як система, що складається з елементів, які включають у себе ряд компонентів. Типова «слідова картина» злочину: місце як частина матеріального середовища, що включає, окрім приміщення та ділянки місцевості, сукупність різних предметів. «Слідову картину» утворюють обставини і сліди події злочину. Їх виявлення, аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяють побудувати картину події, сформувані уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховування злочину.

© КЛИМЕНКО Д.С. – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ)